

ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Меша Володимир Григорович

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЗЕННЯ 1905-1914 РОКІВ
(Історіографія проблеми)

Спеціальності 07.00.01. - Історія України
07.00.06. - Історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ДОНЕЦЬК - 1995

Дисертація виконана на кафедрі
Історії України Донецького
державного університету

Науковий керівник - кандидат історичних наук, професор
Бурносів В.Ф.

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор
Колесник Б.Р.
- доктор історичних наук, професор
Лях С.Р.
- кандидат історичних наук, доцент
Михненко А.М.

Провідна організація - Дніпропетровський державний університет

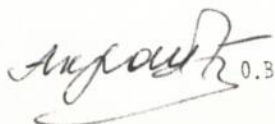
Захист відбудеться "7" лютого 1996 р. о 14⁰⁰ год.

на засіданні спеціалізованої вченої ради К.06.06.01. по присудженню наукового
ступеня кандидата історичних наук в Донецькому державному університеті (340055,
м.Донецьк, вул.Університетська, 24, корпус 2, ауд.38).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Донецького державного
університету (340055, м.Донецьк, вул.Університетська, 24).

Автореферат розіслано "5" січня 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради,
кандидат історичних наук, доцент

О.В.Кравців

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ.

ВСТУП. Найвизначнішим проявом прогресу загальнолюдського соціального організму є національне відродження. Це ціле лядає суспільного порядку, що здатне охопити як державні нації, так і національні утворення, позбавлені самостійної політичної форми. Крім того, це процес, що перебуває в стані постійної еволюції.

Складність визчення національного відродження спричиняється також і насиченістю його внутрішньої логіки. Можна зпевнено твердити, що відродження є водночас і умовою самозбереження нації, і суття її фазового розвитку, і метов, котру зумовляє плехання з народній свідомості збагачення вже дозрілого національного ідеалу.

За своїм змістом відродження так званих неісторичних, тобто недержавних націй, до яких відносять і українську початку ХІ століття, включає, на наш погляд, цілу гаму взаємопов'язаних структурних компонентів. Головними з них є завершення націотворення та національно-визвольний рух: політичний, культурний, релігійний. Лише гармонійним поєднанням цих напрямків боротьби за самозбереження носітня нація могла досягнути права на проголошення своєї приналежності до міжнаціональної світової громади.

Отже, одним з фундаментальних завдань сучасної історичної науки є розкриття всієї глибини та суперечливості українського національного відродження. Яким міром воно засвідчує здатність поєднувати в своєму лоні інтереси корінної нації і множини, прагнучих поряд з нею, чужерідних етнічних груп? Чи можливе національне відродження в руслі збереження та розвитку загальнолюдських цінностей? І, нарешті, чи реально розглядати соціальний прогрес як невід'ємний елемент прогресу національного? Визначеність в цьому конгломераті проблем має не тільки загальнотеоретичне, але й прикладне значення.

Науковий інтерес до історії вітчизняної нації в наш час від-

родження пояснюється не виключно з точки зору обґрунтування сучасних державотворчих процесів в українському суспільстві, хоч це і стрижневий аспект наукових досліджень в даній галузі. Вартість історичного досвіду багатогранна. Тут йдеться, перш за все, про встановлення факту безперервності визвольних національних змагань українського народу. Тим самим зумовлюється наукова інтерпретація основних тенденцій та етапів національно-визвольного руху, його залежність від чинників внутрішнього або зовнішнього характеру, перспектив подальшої еволюції.

Об'єктом дослідження виступають національні, в тому числі й визвольні, процеси на тій території України, що входила до складу Російської імперії. В історичній пам'яті вона залишилася під назвою Великої України, оскільки її терени охоплювали більшу половину загальнонаціонального простору, вищували переважну частку (84%) населення, відповідними були також економічні та культурні характеристики. В той же час саме "російська" Україна зазнавала найдошкульнішої національної дискримінації з боку імперського центра. За цих обставин важливою видається спроба визначити специфіку дії відомого ефекту національного самозбереження в окреслених територіальних кордонах.

Хронологічні рамки дослідження визначаються особливостями 1905-1914 років як періоду надзвичайно бурхливого політичного розвитку російської імперії. Він охоплює десятиріччя між викликаною першою революцією буржуазно-демократичних перетворень і початком першої світової війни, яка на певний час загальмувала процес українського національного відродження. В цілому ж йдеться про добу, коли виростили безпосередні соціально-економічні, політичні та культурні передумови відновлення та розвитку української державності 1917-1920 років.

Ми маємо справу з досить своєрідним етапом національного руху з притаманним йому завершенням переходу від проєвоніцького до політико-національного суспільного дійства, визріванням й остаточним окресленням структур українських політичних партій, обривів їх ідеологічної орієнтації.

Під час вибору теми враховувався ступінь наукової розробки проблеми. Віддарчи належне вже здійсненим дослідженням, зазначимо передусім, що відсутність спеціальних монографічних розробок та статей вимушує нас оперувати тільки фрагментарними, історіографічними оцінками, розпорошеним мозаїчним матеріалом.

Загальні положення зустрічаємо навіть в суто історіографічних творах українських та російських авторів, включно зі студіями Д.Дорошенка, В.Сарбея, М.Нечкіної, О.Оглобліна¹ та інших. Окремі історіографічні моменти містяться в такому капітальному дослідженні як "История Украинской ССР" в 10-ти томах.²

Безсумнівним досягненням вказаних та інших творів є те, що вони дозволяють нам визначити основні напрямки використаних історіографами методологічних підходів, котрі фактично відповідають найпоширенішим концепціям в інтерпретації національного руху в Україні 1905-1914 років: а) автономно-федералістичної;

б) самостійницької (державницької);

в) великодержавної (наддержавницької).

Остання характерна як для частини дореволюційних істориків, яскравими представниками якої стали російські ідеологи С.Щеголев, П.Мі-

ляков, А.Стороженко³, так і для науковців, котрі репрезентували ра-

¹ Дорошенко Д. Огляд української історіографії. - Прага, 1923;

Дядиченко В.А., Лось Ф.Є., Сарбей В.Г. Развитие исторической науки в Украинской РСР. - К., 1970; Очерки истории исторической науки в СССР. Под ред. М.В.Нечкиной. - М., 1960; Оглоблин О. Проблема схеми історії України XIX-XX століть. (До 1917 р.) // Український історик. - 1971. - № 1-2. - С.5-16.

² История Украинской ССР. В 10-ти томах. - К., 1983. - Т.5.

³ Щеголев С. Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи. - К., 1914; Мильков П.Н. Год борьбы. Публицистическая хроника. 1905-1906. - С. - Пб., 1907; Стороженко А.В. Происхождение и сущность украинифильства. - К., 1912.

дянську історіографію, починаючи з кінця 1920-х років.

Серед прихильників автономно-федералістичної концепції, такої започаткованої до 1917 року, були М. Грушевський, С. Єфремов, Я. Романчук.¹ Час її найбільшої популярності закінчується на зламі 1920-х - 1930-х років. Що стосується самостійницького напрямку, посилення якого В. Дорошенко відносить до 1908 року, пояснюючи це анексією Боснії та Герцоговини Австро-Угорщиною², то серед перших її ідеологів, істориків, а до деякої міри й історіографів, були Д. Донцов, Л. Когут, О. Скоропис-Йолтуховський³ та інші.

Якою ж постає перед нами картина історіографічних досліджень обраної нами теми по напрямкам? Перший з них - українське націотворення. Відповідні дореволюційні історіографічні фрагменти мали місце, зокрема, в працях О. Лотоцького та А. Стороженка, які з пролежних позицій трактували мовний феномен, як одну з ознак української нації.⁴

В 1920-і роки, намагаючись встановити специфіку українського національного типу, довести закономірність тенденції окремих народів до емансипації від чужої культури, націоналогічні студії осмислювали С. Рудницький та В. Жаботинський.⁵

Подібні історіографічні екскурси в 1940-і - 1950-і роки стали майже монополією діаспори. Так, І. Мазепа робить це, вивчаючи вплив процесів демократизації суспільства на постання справжні новітньої нації⁶, а О. Бочковський, досліджуючи еволюцію української націона-

1 Грушевський М. Україна і українство // Грушевський М., Чубинський П. Українське питання. - К., 1993; Єфремов С. Из общественной жизни на Украине. - К., 1909;

Романчук Я. Европейската война и руско-украинския вопрос. - Варна, 1914.

2 Дорошенко В. Українці в Росії: новітні часи. - Відень, 1916.

3 Донцов Д. Сучасне політичне положення нації. - Львів, 1913; Когут Л. Україна і московський імперіалізм. - Б. м., 1916; Скоропис-Йолтуховський О. Значення самостійної України для європейської рівноваги. - Відень, 1916.

4 Лотоцький А. Народное образование на украинском впе. - Б. м., 1916;

Стороженко А. Вказ. праця.

5 Рудницький С. Укр. справа... - Берлін, 1923. - С. 108; Жаботинський В. Фальшування школи // Зібрані статті. - К., 1991. - С. 45-54 та ін.

6 Мазепа І. Підстави нашого відродження. - Б. м., 1946. - С. 112, 148.

гічної науки.¹

Після тривалого затишшя, в 1980-і роки історіографія української нації поповнюється роботами Л.Г.Мельника. Його увагу привертають, зокрема, наукові викладки М.Грушевського щодо зрілості української нації початку ХХ століття, аналогічні за темою концепції західних дослідників.²

В 1990 році з'являється стаття Т.І.Лазанської, в якій міститься важливе для нас узагальнення. Згідно з ним формування української нації традиційно пов'язується радянськими науковцями з генезою капіталізму, хоч в конкретно-історичному плані ця проблема залишається малознаною.³

З урахуванням вказаної традиції побудована і праця В.Г.Сарбея, в основі якої аналіз ленінської концепції нації та національного питання в Україні, відповідні теоретичні положення М.Грушевського, І.Франка, С.Т.Калтахчана, М.І.Куліценка.⁴ Як на нас, то більшість висновків В.Г.Сарбея, за винятком невиправданого ігнорування психофізичної ознаки нації, зберігають свою наукову цінність.

Націологічну проблематику поглибив і представник діаспори І.Лесько, звернувшись до історіографічних аспектів державності, як визначальної риси новітньої нації, ролі в націотворенні народно-го менталітету, а також питання детермінації національної єдності єдності соціальною.⁵

Однак наявність історіографічних спроб в галузі націології, незважаючи на їх широкий тематичний спектр, не визначається ані системністю, ані глибиною.

1 Бочковський О.І. Наука про націю. -Нью-Йорк, 1958. -С.18-22.

2 Мельник Л.Г. Торжество історичної правди. -К., 1987. -С.83,89; Критика бурж. фальс-й револ.подій 1905-1907 рр. на Україні//Істор.дослідження. Вітчизняна історія. -1988. -Вид.14. -С.76-77.

3 Лазанська Т.І. Соц.екон.передумови формування укр.нації//Істор.дослідження. Вітч.історія. -1990. -Вид.16. -С.11.

4 Сарбей В.Г. Становлення і консолідація укр.нації//Там же. -С.5-7.

5 Лесько І. Укр.психіка і державність//Альманах українського народного союзу. -Нью-Йорк, 1990. -С.30,35.

Схожу ситуація помічасмо і в історіографії української національної ідеї 1905-1914 років, майже не згадувану науковцями до 1970-х років, виключаючи праці М.Залізняка, І.Мазепи, В.Іваніса.¹ Проблема, що їх об'єднувала, стосується еволюції в Україні ідей космополітизму, націоналізму та інтернаціоналізму.

Пізніше, інтерпретації творчих здобутків М.Грушевського та І.Франка зусиллями видатного вченого А.Кримського торкнувся Д.Г.Мельник. Він же розкривав особливості трактовки автономно-федералістичних ідей "українських буржуазних націоналістів" В.Леніним.²

Історіографічні штрихи основних напрямків розвитку політичної думки в Галичині зустрічаємо у Н.Полонської-Василенко.³

Але найкolorитнішою фігурою у сфері історіографії національної ідеї є О.С.Забужко. Вона показує, зокрема, характер висвітлення в історико-філософській літературі специфіки української ідеї початку ХХ ст., етапи її розвитку та структуру в новітні часи. Їй же належить оцінка націології української діаспори.⁴

Та попри значення сказаного, залишається неузагальненою структура української ідеології в подальші часи.

Історіографія національно-політичного руху в Україні 1905-1914 років бере свій початок у 1920-і роки в працях А.Ріша, О.Гермайзе, котрі через призму публіцистики спробували проникнути в атмосферу стосунків українських і російських соціал-демократів.⁵ Тоді ж роз-

1 Залізняк М. Вказ.праця.-С.27-29; Мазепа І. Підстави нашого відродження.-З.м., 1946.-С.144,150; Іваніс В. Симон Петлюра - Президент України.-Торонто, 1952.-С.37.

2 Мельник Д.Г. Торжество історичної правди.-К., 1987.-С.107, 116.

3 Полонська-Василенко Н. Історія України.-К., 1992.-Т.2.-С.435.

4 Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період.-К., 1993.-С.4, 6-9, 56, 80-82.

5 Ріш А. Очерки по истории украинской соц.-демократической "Спілки".-Х., 1926.-С.35; Гермайзе О. Нариси з історії рев.руху на Україні. Револ.українська партія.-К., 1926.-Т.1.-С.250.

виток самостійницької політичної лінії в програмних документах українських партій з історіографічних позицій оцінювали В.Дорошенко та Є.Гірчак.¹

Проблеми впливу російських партій на процес українського відродження та їх відображення в історичній літературі потрапили в поле зору І.Мазепи та М.Н.Леценка.² Інтерес же до національних буржуазних партій дещо зріс в кінці 1970-х років. Загальний огляд відповідної літератури запропонував, зокрема, І.Ф.Курас. На думку автора, складність вивчення української партійної історії полягає в неповноті введених в науковий обіг джерел, недостатнім різноманітністю ряду вихідних пунктів, таких, наприклад, як особливості розвитку національної буржуазії, окремих її верств, тощо.

В системі історіографічних надбань нам не вдалося віднайти бодай найскромніших спроб по узагальненню історії парламентської діяльності українства. Серед винятків робота Г.С.Габа, котра стосується виборів в ІV Держдуму по робітничій курії в Україні.³

Аналогічною є ситуація щодо історіографії української преси. Найбільше тут виділяються роботи П.Лазрова та В.Корняка.⁴ Оригінальність останньої у висвітленні деяких полемічних моментів стосовно періодизації українського друкованого слова.

Таким чином, незважаючи на безумовне значення вже здійснених історіографічних дослідів, ми досі не маємо наближеної до дійсності уяви про ступінь вивчення як зазначеної теми в цілому, так і окремих, підпорядкованих їй аспектів.

1 Дорошенко В. Значення України ігреденти в історії розвитку укр. національної свідомості//Бачинський Я. Україна-ігредента.-Берлін, 1924.-С.12-15; Гірчак Є. Дені і українське питання//Більшовик України.-1929.-№ 1.-С.23.

2 Мазепа І. Вказ.праця.-С.131, 159; Леценко М.Н. Селянський рух на Україні в роки першої рос. революції.-К., 1956.-С.9.

3 Габ Г.С. Выборы в IV Гос. Думу по рабочей курии на Украине//Автореферат диссерт. на соиск.учен. степ. канд. ист. наук.-К., 1954.

4 Лазров П. Дореволюційна "Правда" і револ. рух на Україні//Вітчизна.-1952.-С.91-102; Корняк В. Нарис історії укр. літератури. (Буржуазне письменство).-Х., 1929.-С.100-103.

Звідси мета дослідження: створити шляхом історіографічного аналізу узагальнюючу картину національного відродження 1905-1914 років, згідно з його напрямками політичного характеру.

У відповідності до цього автор переслідує такі завдання:

- з'ясувати стан висвітлення в літературі проблеми формування української нації та розвитку національної ідеї на початку ХХ століття з визначенням стадії націотворення як фундаментальної передумови політичного піднесення українства;
- здійснити комплексний історіографічний огляд національно-політичного руху в Україні в означену добу, встановивши при цьому характер історичних обставин, в яких відбувався національно-визвольний процес, особливості програм та діяльності українських партій, специфіку парламентського досвіду українства та основні риси, притаманні новоствореній українській пресі.

Теоретичною та методологічною базов дослідження є принципи діалектики, історизму. Автор намагався дотримуватися об'єктивності історичного аналізу, його системності, взаємообумовленості явид і процесів.

Джерельна база дослідження охоплює праці, створені на різних етапах українських визвольних змагань ХХ століття.

В багатьох з них знайшов місце аналіз стану української нації через призму історичних передумов національного відродження досліджуваної епохи¹, що об'єднують в собі економічні, політичні, етнографічні та культурні аспекти.

1 Лисовский А.Н. О малорусском национальном типе//Киевская старина.-1902.-№ 3; Голубецкий В.О. Економічна історія Української РСР. Дохвінений період.-К., 1970; Кульчицький В.С., Настяк М.І., Тищик Б.Й. З історії української державності.-Львів, 1992; Волович В., Вренко О. Україна: тенденції соціального розвитку//Політологічні читання.-1992.-№ 2; Макарчук С.А. Український етнос (Виникнення та історичний розвиток).-К., 1992.

Еволюція української ідеї, особливості її модифікацій, ставлення до неї світової громадськості, зокрема слов'янських країн, відтворені у роботах М.Порша, Я.Романчука, К.Левецького, С.Рудницького.¹ Сучасний погляд тут репрезентують дослідження І.Лисяк-Рудницького, Я.Г.Мельника, І.С.Хміля² та інших.

Увагу науковців завжди привертала і культурно-національний рух, що вилився в створення мережі просвіт, клубів, кооперативних та інших товариств. Соціальна база просвітництва 1905-1914 років, його напрями і періодизація, ставлення до нього українських політичних партій і офіційної адміністрації висвітлені, зокрема, у вказаних працях М.Грушевського, В.Дорошенка, А.Стороженка, М.Залізняка, а також І.Євселевським, С.Бариною, О.Коновцем.³

Багата гама політико-національних процесів стала предметом студій В.Правобережця, С.Фремова, Й.Гермайзе, П.Феденка, М.Палкова, І.Нагаєвського⁴ та багатьох інших. В центрі уваги науковців діяльність українських партій, сприяння національній справі з боку українських громад в російському парламенті - Державній Думі.

Належить підкреслити, що джерела, використані в дисертації, відрізняються жанровим різноманіттям. Їх ядро складали, звичайно, наукові праці, серед яких, крім названих історичних, важливе місце займають філософські. Це студії М.П.Чубинського, Д.Чижевського,

1 Порш М. Автокефалія України і соціал-демократія.-К., 1917; Романчук Я. Вказ. праця; Левецький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1918 рр.-Львів, 1926-1927; Рудницький С. До основ українського націоналізму.-Відень, 1920.

2 Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України//Сучасність, 1973; Мельник Л.Г. Утвердження ідеї укр.національного самовизначення (Кінець XVIIІ-поч.ХХ ст.).-К., 1992; Хміль І.С. Визначальна ідея національних сил України до квітня 1917 р.//Україна ХХ століття.Проблеми нац.відродження.-К., 1993.

3 Євселевський Л.І., Барина С.Я. Просвіта в Наддніпрянській Україні. ХІХ-перша третина ХХ ст.-К., 1992; Витанович І. Історія українського кооперативного руху.-Нью-Йорк, 1964.

4 Правобережець В. Політика польських керівних сфер по отношению к Украине// Укр.жизнь.-1912.-№ 12; Гермайзе Й. Нариси з історії револ.руху в Україні.-К., 1926; Феденко П. Український рух у ХХ столітті.-Лондон, 1959; Палков М. Формування системи громадських об'єднань в Україні//Політологічні читання.-1992.-№ 2; Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.-К., 1993.

О.С.Забужко¹ та інших, що допомагають усвідомити діалектику національного, природу поєднання національних та гуманістичних категорій.

Великою є питома вага публіцистичних джерел, до яких належать роботи М.Голубця, Д.Донцова, С.Петляри тощо. Разом з мемуарною літературою² вони сприяють проникненню у психологічну атмосферу епохи, відкривають для дослідника несподівані грані піднятих проблем.

Формуванню реалістичних оцінок історичних явид сприяло використання збірок документів та матеріалів³, значна частина яких редагована Інститутом історії Академії наук України.

Отже, висказане дозволяє твердити, що джерельна база є достатньою для різнобічного й поглибленого дослідження обраної теми.

Результатам дослідження притаманна наукова новизна.

Вона окреслюється самою проблематикою дослідження, оскільки політичний аспект національного відродження 1905-1914 років досі не вивчався комплексно на дисертаційному рівні.

Новою є спроба історіографічного огляду розпорошених студій по вказаній темі, а також композиція такого явища як національно-політичне відродження. Вона включає і традиційну характеристику національного піднесення у формі політичного руху, і, що важливо, узагальнення з історії самої нації, національної ідеї.

1 Чубинский М.П. Украинская национальная идея и ее правовые постулаты//Укр. питання.-К., 1992; Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні.-К., 1992; Забужко О.С. Вказ. праця.

2 Голубець М. Рік грози і надій.-Львів, 1934; Донцов Д. Хрестом і мечем.-Торонто, 1967; Петляра С. Війна і українці; Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле.-Мюнхен, 1969.

3 Революція 1905-1907 рр. на Україні: Збірник документів та матеріалів. За редакцією Ф.Лося.-К., 1949; Бібліографія української преси. 1816-1916.-Х., 1930.-Т.4; Революція 1905-1907 рр. на Україні. В двох томах. За редакцією Інститута історії АН України.-К., 1955; Хроніка революційного руху на Україні (1900-1917): Справочник АН УССР. Інститут історії.-Х., 1987 та ін.

На захист виносяться такі положення:

1. Виходячи з синтезної оцінки літератури, визначена специфіка етапу 1905-1914 років як доби остаточного дозрівання вже сформованої української нації та національної ідеології з притаманною їй вітчизняною специфікою. При цьому в інтегральному вигляді представлено її дуалізм, етична природа, сформованість як формування нового соціального ідеалу українського суспільства.
2. Дисертант пропонує етапи розвитку історіографії всіх компонентів національного відродження та їх особливості.
3. Обґрунтовується висновок про ключову роль національного руху 1905-1914 років у дозріванні передумов реставрації української державності 1917-1920 років.
4. Автором обстоюється наявність в означений час тенденції радикалізації українського партійного руху і парламентської діяльності. Означеним переглядається традиційний підхід до періоду 1905-1914 років як до інертного у сенсі національного відродження.

Внаслідок комплексного аналізу літератури уточнена структура української партійно-організаційної еліти, спрямованість ідеології і діяльності вітчизняних партій. Узагальнена і проблема політичної орієнтації української преси, її періодичності та характеру розподілу у національному геополітичному просторі.

Таким чином, на розсуд наукової громадськості виносяться комплексна історіографічна праця з питань національно-політичного відродження України.

Практична значимість висновків та запровадженого у науковий обіг нового історичного матеріалу, полягає у можливості їх використання у процесі створення націоналогічних праць, а також досліджень у галузі історіографії національного руху на більш широкому

хронологічному фоні. Викладений матеріал доцільно включити в спеціальні курси в рамках вузівської програми гуманітаної підготовки. Щодо уроків історичного досвіду 1905-1914 років, то вони можуть стати підґрунтям в реалізації конструктивних завдань сучасного державотворення.

Апробація роботи. Дисертація обговорено і схвалено на засіданні кафедри історії України Донецького державного університету. Основні положення праці викладені в брошурі, оголошені на трьох наукових конференціях.

ІІ. СТРУКТУРА І ЗМІСТ РОБОТИ.

Структура дисертації обумовлена поставленою метою та завданнями. Робота складається із вступу, двох розділів, кожен з яких розпадається відповідно на два і три параграфи, закінчення, списку літератури і джерел.

У вступі обґрунтована актуальність теми, визначені хронологічні та територіальні рамки дослідження, з'ясовано стан наукової розробки проблеми, а також викладені мета та завдання роботи, її наукова новизна та практичне значення.

У першому розділі "Проблеми завершення процесу українського націотворення" запропоновано історіографічний огляд двох проблем. Перша присвячена стану української нації на початок ХХ століття, а друга пов'язана з розвитком національної ідеї.

Аналіз літератури щодо завершальної фази українського націогенезу дозволив нам виділити чотири концепції вітчизняної нації та їх особливості. Так звана біологічна абсолютизувала спадковість і збачала в ній силу, здатну передвизначити національні почуття. (С. Рудницький, Д. Донцов) Культурницька концепція, як складова ідеалістичної, пояснювала національний принцип як тільки духовний, а не природний, біологічний, вроджений (І. Франко, В. Каботинський). Соціально-економічна (головним чином марксистська)

інтерпретація нації мала останню як вислід дії явищ базисного порядку (О.Вочковський, Ф.Лось, В.Сарбей). А, згідно з державницьком, нація поставала в якості історично перетопленого конгломерату народів, які населяють дану державу і прямууть у своїй еволюції до єдиного етносоціуму (О.Лотоцький).

Узагальнення національних критеріїв, поданих в літературі, уможливило висновок про націю як природно-історичну спільність антропологічного типу, території, мови, економічного життя, а також культурних традицій та психологічного типу (менталітету).

Названі вище варіанти трактовки української нації дають нам різний діагноз її зрілості на початок століття. Але в параграфі підкреслюється, що з огляду на відсутність цілісності, свободи, державності, безпідставно твердити про завершення трансформації українського національного утворення як явища "в собі" з явище "для себе". При цьому наголошується на тому, що всі названі параметри незрілості утримувались чинниками зовнішнього порядку. Звідси їх штучність, тимчасовість, а значить і можливість швидкої нейтралізації. Правда, слід враховувати і обставини внутрішні, які могли прискорити чи загальмувати перехід української нації в ранг повнокровної, універсальної. І, можливо, найбільш стримувачим чинником залишалась тут незавершеність соціально-класової уформованості національного організму.

З'ясуванню логіки кристалізації новітньої української ідеології допомогла періодизація її, починаючи з кінця ХУІІІ століття, встановлена на основі праць І.Лисяк-Рудницького, О.С.Забужко та ін. Перший період продовжувався до 1840-х років. Тодішні ставлення нової української культури та піднесення пізнавального інтересу до власної етнокультурної формації спричинили уособлення або партикуляризацію національної ідеї. З 1840-х до кінця 1870-х рр. мав

місце розвитку українофільської або культурно-просвітницької ідеології, що призвів до "вискремлення України як суб'єкта історичного процесу". З 1880-х по 1905 рік йшов процес гармонізації культурницької та політичної ідеологічних течій, стримуваний відсутністю в державі демократичних засад. Нарешті, четвертий період продовжувався з 1905 по 1914 роки, коли і завершилось формування структурно укомплектованої системи української ідеології. Всі її компоненти від автономії до сепарації заповнили політичний спектр і були готові до перенесення в площину політичних баталій.

Особливу увагу звертає до себе той факт, що ідея української самостійності розвивалась з наростаючою динамікою. М.Залізняк, А.Стороженко та В.Дорошенко з'явилися, що до першої світової війни вона пройшла два етапи. Перший охоплює 1900 - 1907 роки, тобто від "Самостійної України" М.Михновського до кінця революції в Росії. Її руші не були тоді ще достатньо організовані, а сама ідея лунала як малообґрунтований виклик. З 1908 по 1914 роки самостійництво розширює свою соціальну базу, а вирішальною мірою тому сприяло встановлення постійних контактів УНП з західноукраїнськими політичними партіями національно-демократичної орієнтації. Відзначається, зокрема, важлива роль І.Франка, під духовним проводом якого відбувалися загальноукраїнські студентські національні з'їзди.

Далі в параграфі вказується на те, що на початку століття поволі відходило в минуле протиставлення, за термінологією О.Забужко, "народу-держави" й "народу-душі". Все більше з відновлення державності пов'язували можливість духовного ренесансу, піднесення національного духу.

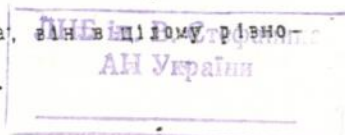
Науковці зафіксували також майже одностайне несприйняття українськими ідеологами примату соціального перед національним.

а також доктрини універсалізації культурних цінностей в рамках триєдиного російського народу (М. Грушевський, П. Чубинський, В. Дорошенко, М. Залізник). В результаті було окреслено помітний вододіл між українською та російською національними ідеями. Універсалізм в українському розумінні передбачав інтеграцію, але заперечував асиміляторство.

І все ж в заключній частині ми схилиємося до висновку, згідно з яким необхідність теоретичного забезпечення національного руху, як першочергової потреби, звучувало русло української ідеології, занадто політизуючи її. На другому плані залишалися, зокрема, і проблеми філософії української душі, хоч донцовська ідея про Україну як духовну митницю між Європою та Росією, франківські роздуми щодо двоїстості національної душевної конституції та вчення митрополита Шептицького про майбутню месіаністичну роль української християнської церкви відкривали нові обрії ідейної творчості. Їх дослідження в історичному і філософському плані стає все актуальнішим.

У другому розділі "Розвиток національно-політичного руху в Україні" розглядаються три складові проблеми. Серед них формування і діяльність українських політичних партій, участь українців у функціонуванні російського імперського парламенту, зародження української преси.

Вивчення літератури дозволило зробити висновок про те, що український політичний рух в 1905-1914 роках проявив себе з безумовною закономірністю, хоч до того ніколи не був явищем перманентним і вкладався в відому донцовську формулу тимчасового замирання нації. За виключенням так званих національно інфантильних або маргінальних земель, до яких входили Підкарпаття та Холмщина, він в цілому рівномірно охоплював вітчизняні геополітичні терени.

На думку істориків найпопулярнішими за таких обставин були національно-ліберальні партії: УРП, УДП, УРДП, а пізніше ТУП. Ба більше, ця ситуація зберігалася і значного дрейфу політичної свідомості в ліворадикальний бік, як це сталося в Росії, не відбулось. Ліберально-патріотичні сили вимушені були поволі втягуватися в орбіту соціально-економічних вимог українського селянства та робітництва. Виїмком були лише зросійдені південно-східні землі.

В роботі прослідковується й інша тенденція в партійному русі України: вітчизняні соціал-демократичні організації дедалі більше дискредитували себе, віддаючи сфери впливу російським. Проте, на наш погляд, україно-російська партійна інтеграція відбувалася занадто імпульсивно, в рваному ритмі, з періодичним поверненням на висхідні рубежі. Такий поєднуючий процес неможливо кваліфікувати як тенденцію, тим більше як тенденцію стаду. Скоріше за все тут можна углядіти вимушеність, з якою українська партійна еліта наважувалась на тимчасову уніатську співпрацю з російськими політичними структурами.

Історіографічний огляд засвідчує також наявність майже фатальних розколів, що розгинали українство не тільки географічно. Вони проникали і в матерію політики. Це розколи між партійною елітою і народом, між народом і офіційною церквою, а також в середовищі самої інтелігенції, в тому числі й партійної. Розлами такої соціальної ваги серйозно уповільнювали загальнонаціональну консолідацію українського суспільства, а найголовнішим їх наслідком було перетворення національного руху 1905-1914 років в явище мілководне, поверхневе. Рух цей так і не став тоді масовим.

Однак, говориться в параграфі, проблема це вимагає нових детальних досліджень. Серед невіршених питань соціальна база українських партій, характеристика їх складу з точки зору соціального

походження членів, професії, віку, рівня освіти тощо. Не визначені до кінця причини утворення, умови та характер функціонування українських міжпартійних альянсів. Продуктивними можуть стати і дослідження в сфері зовнішньополітичної орієнтації національних партій.

У другому параграфі йдеться про те, що вихід на парламентський рівень політичного існування означав успіх українства і став новим доказом його відродження. В цьому історичному язичі науковці вбачають ряд особливостей.

По-перше, відбулося динамічне зростання української парламентської фракції Російської Думи в політичному та в організаційному відношенні. Внаслідок того вона спромоглася утворити власну структуру, яка нагадувала мікропарламент з фракційним баро на чолі з головою, двома комісіями (пропагандистською і організаційною), групою наукових консультантів. Обособлення української фракції, її вихід з більш широких парламентських об'єднань, на зразок ланкусового папірця, засвідчило серйозність намірів українства досягнути повноцінне політичне відродження.

По-друге, тісне переплетення в Думі селянського і національного питань продемонструвало в цілому патріотичний настрій парламентських представників від українського села. З того часу поглиблення національного руху перетворилось в тенденцію.

По-третє, попри неоднозначну оцінку наслідків думської діяльності українства, то вже був суттєвий поступ, політичний рецидив, який посіяв зерно впевненості в можливість налагодження власного парламентського життя. Нарешті, важливим є й той вислід, що наявність в Західній Україні власного регіонального парламенту, більше представництво галичан в загальноімперському сеймі порівняно із східноукраїнським, радикалізм галицького парламентського клубу – свідчення того, що центр політичного відродження знаходився не на Сході.

а на Заході України.

Однак і в цій сфері перед науковцями стоїть завдання глибше осмислити ряд проблем, поміж яких партійна, соціально-класова, регіональна структура парламентських громад, спрямованість їх законо-творчої активності тощо.

Малодослідженою залишається й історія створення повноправної національної преси. Між іншим, порівняно широкий партійний та жанровий спектр українських періодичних видань зазначив високий потенціал національної журналістики, яка сприяла збиранню патріотичних сил, хаотично розкиданих по безкрайньому простору імперії.

У заключній частині підведені підсумки дослідження, сформульовані загальні висновки та історичні уроки. А саме: національне відродження 1905-1914 років було обумовлено всім ходом попередніх історичних процесів. Це був помітний переддержавницький спалах активності в політичній діяльності українства.

Попри нерівноцінне вивчення окремих напрямків вітчизняного відродження 1905-1914 років, є всі підстави твердити, що суть цього явища полягала передусім в наповненні політико-правовим змістом визрілого ідеалу - повернення собі статусу історичного народу. Його ж реальність залежала від досягнення права на самовизначення в усіх галузях суспільного буття.

Суттєвим, як на нас, є також твердження про те, що 1905-1914 роки доречно вважати етапом найвищого політичного піднесення української нації в дореволюційні часи. Створення національних політичних партій, формування власного парламентського представництва в імперській Думі, широка пропаганда політичних програм у вітчизняній пресі - все це сприяло поступовому перетворенню українського питання в проблему європейського значення.

Процеси радикалізації та посилення динаміки національно-виз-

вольних процесів аж ніяк не вичерпали себе в означене десятиріччя. Перервані світовою війною, вони з новою силою проявили себе в національній революції 1917 року, викликавши до життя масовий народний рух.

В основі глибокої суперечливості історичних оцінок національного відродження початку століття з боку вчених діаспори та СРСР лежать суттєві асади. Вихідною з них було позбавлення радянських науковців права вільної творчості. Ідеологічний прес з боку наднаціональної держави спричинив, зокрема, такі негативні наслідки, як звуження тематики досліджень та однозначність оцінок українського руху. Діалектично вони обумовлювали взаємну уцербність і породжували рух в тупиковому напрямку. Саме тому найпліднішими в історичному плані виявились здобутки дореволюційних авторів та науковців вітчизняної діаспори. Вони й забезпечили уформованість іншого, по відношенню до радянської концепції польсусу в трактовці вищезначеної теми. Активізація досліджень на сучасному етапі української історії залишає надії на можливість глибокого наукового осмислення того національного постулу, який було здійснено зусиллями патріотичних сил на світанку ХХ століття.

По темі дисертації автором опубліковані такі праці:

1. Очерки историографии национального движения в Украине 1905-1914 годов.-Донецк, 1995.-49 с.
2. Концептуальні проблеми вивчення національного руху в Україні 1905-1914 років//Тези регіональної наукової конференції з питань вивчення історії України в виді й школі.- Донецьк, 1995.-С.
3. До питання про культуру міжнаціональних відносин в Україні: історичний досвід початку ХХ століття і сучасність//Тези

регіональної наукової конференції: "Проблеми культури спілкування на сучасному етапі". - Донецьк, 1995. - С.

4. Розвиток автономно-федеративної ідеї козацьких часів в ідеології українства 1905-1914 років // Матеріали наукової конференції: "Богдан Хмельницький: життя, діяльність, історія й сучасність". - 14-15 грудня 1995. - Донецьк, 1995. - С. 23-29.

А Н Н О Т А Ц И Я .

Меша Владимир Григорьевич. Автореферат рукописи "Украинское национальное возрождение 1905-1914 годов (Историкография проблемы)" на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01. - "История Украины", 07.00.06. - "Историкография, источниковедение и специальные исторические дисциплины". Защита состоится в Донецком государственном университете в 1996 г.

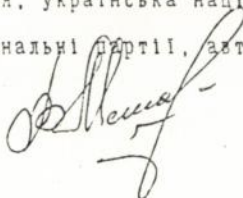
В диссертации изложена сущность одного из определяющих этапов в эволюции украинской нации. Завершающая фаза ее формирования обусловила динамичное развитие украинской национальной идеи, предопределила интеллектуальное столкновение сторонников территориальной автономии, единомышленцев и поборников полной независимости. Расширение социальной базы национального движения вылилось в создание разветвленной сети национальных партий, обеспечило выход украинства на общероссийскую парламентскую арену и зарождение свободной украинской прессы. 1905-1914 годы стали временем национального возрождения.

A N N O T A T I O N .

Mesha Vladimir Grigoryevich. "The Ukrainian national regeneration of 1905-1914 (The historiography of the problem)". Thesis for competition for a scientific degree of a candidate in history in specialities 07.00.01. - "The History of the Ukraine", 07.00.06. - "The Historiography, the Sourceology and the Special Historical Subjects". The thesis defence will take place at the Donetsk State University in 1996.

This thesis states the essence of one of the determining stage of the evolution of the Ukrainian nation. The finishing phase of its formation caused a dynamic development of Ukrainian national idea, predetermined an intellectual collision of territorial autonomy, of unity and indivisibility supporters and ones of complete independence. The social basis expansion of national movement developed into a creation of a national parties ramfide net, ensure an entrance of the the Ukrainian people into the All-Russian parliamentary scene and a dawning of the Ukrainian free press. The 1905-1914 years became the time of the Ukrainian national regeneration.

Ключові слова: етнос, нація, етнографічна територія, національне відродження, українська національна ідея, визвольний рух, національні партії, автономізм, самостійництво.

САО "Донтеко"

Підп. по друку: 27.12.95. Формат 20 I/10. Папір друк.

Замовлення " 840

Тираж 50 прим.

453170

AB 33.885

AB 33.885